

ÉRTEKEZÉSEK.

I.

A' szabad akaratról.

Első és főkérdés a' fenytő törvények feletti vizsgálódásban szintűgy, mint az erkölestudományban a' *szabad akarat*, melyből mint kűtfőből ered a' cselekedetek' folyama, 's ezen kűtfőre kell visszamennie annak, ki a' vétkek' és büntetések' természetéről, jó cselekedetekről philosophiai vizsgálatokba kíván bocsátkozni.

Mit kell érteni a' szabad akarat alatt? miben gyökerezik az? honnan tudni, hogy az emberek annak valóságos birtokában is vagynak? meg meg annyi elmellőzhetetlen kérdés a' fejtegetőre nézve.

Mi az elsőt illeti, arra nem nehéz a' felelet, ha a' nyelv' természetére, és mindennapi tapasztalásra ügyelünk, mert e' kettő szoros kapcsolatban áll egymással.

A' *nyelv* beszédbe önti ki gondolataink' jelenkezéseit, *beszéd* a' gondolatok' magyarázó jelképe, *gondolatok* a' lélek' előterjesztései felett való reflexiók, *előterjesztések* a' tapasztalat' fogadatai, miknél fogva, ha a' nyelv, és tapasztalás nem csálnak, *szabad akarat* alatt értjük a' lélek' olly önkénytes hatalmát vagy tehetőségét, mellynél fogva előterjesztéseinkhez és szívünk' ösztöneihez képest (például kívánság, hajlandóság, undorodás 'stb.) minden külső ok vagy késztetés' hozzájárulta nélkül, valamire elhatározhatjuk magunkat.

A' szív ugyan tulajdonkép nem fészke a' lelkes munkálatoknak, millyen az akarat is, de a' lélek takarójának a' testnek, egy legnemesebb része az, mely esz-

közlő a' vérkerengést, azért a' nyelvekben sok tulajdonságai a' léleknek képesleg a' szívre ruháztatnak, mint a' *szívesség*, jóakarat, *rossz szív*, rossz lélek helyett használatnak, 's az illy érzéki képes kifejezések magokon hordják érthetőségöket, ugyan azért szokásba is jöttek, 's a' pszichologiai nyelv' főkincsei közé tartoznak.

A' szabad akarat' iménti meghatározása azonban nem meríti ki egészen a' dolgot, nem világosítja azt fel minden oldalról, azért a' philosophiai meghatározásokhoz mindig magyarázatoknak kell járulni, mellyek tudassák a' körülírt észkép' teljes mivoltát.

A' felebbi meghatározásban már szó van a' lélek' *önkéntes hatálmáról*; azok, kik tagadják a' lelkek' országát, természetesen e' meghatározott állítmánynak ellene mondanak, mint minden szabad akarat' létezésének is; de itt csak az a' kérdés: mit értünk a' nyelv és szokás szerint szabad akarat alatt? materialis elveket követelőkre, itt most még nem tekinthetünk.

Az élet és nyelv szokás szerint tehát a' szabad akarat' észképe magával hozza, vagy inkább felteszi: 1. hogy *lélek* van, 2. hogy a' léleknek önkénytes azaz szabados természetű munkálatai vagynak, 3. hogy a' lélek előterjesztéseihez képest valósággal és tovább is munkálkodik.

A' szabad akarat' világos felfogására legtöbbet tesz, ha a' lélek' előterjesztéseinek természetét közelebbről vizsgáljuk, mert hogy a' lélek munkás, önhatalommal bíró, azt magából a' lélek' természetéből következtethetni, mihelyt a' nyelven és életben divatba jött az arról való hiedelem, mint a' melly a' materialis elvnek ellentétele.

A' mi már a' lélek' előterjesztéseit illeti, mellyekhez képest akarat támad az emberben, azoknak megértésére vizsgálódással kell a' biztos utat feltörni, hogy a' gyakorlat kezét fogva a' theoriával egymásért kölcsö-

nösön kezeshedhessenek, egyik a' másikat támogassa ').
Ha már a' lélek' előterjesztéseinek természetére mélyebb

- 1) A' praxis ugyan keskenyebb határú mint a' theoria, 's az életben sok balnézetek uralkodnak a' theoriáról, mellynek csekély hasznat tulajdonitanak némelly határon is túlmenő practicus fejek, de azért a' dolog' természetében fekszik a' kettőnek kölcsönös egymásra hatásása. A' praxis megelőzi igen is a' theoriát, mert a' praxis nem egyéb mint maga a' tetteges élet, mellyből kell kifejlenni a' theoriának, mellynek lényeges részei amabban vannak elrejtve, mikor már a' praxis annyira mehet, hogy oldala mellett a' theoria is kezd kibontakozni, akkor a' műveltség' állapotja erőre jött, 's mentől magasb polczra hág a' műveltség, annál nagyobb szüksége van a' hozzá illő theoriára, mert minden értelmes mivelet következetes és rendszeres bánásmódot kíván, a' mi tudományos alap, 's előkészítés nélkül nem eshetik meg, 's ugyan azért mind azok, kik főpolczon állanak csupa praxissal célirányoson nem boldogulhatnak mindig, sőt többször a' theoria' hiánya keservesen bosszulja meg magát a' praxis' következtéseiben.

Gyengeségre, vagy elfogultságra mutat, mikor valaki a' theoriai vizsgálatokat nem igen veszi számba, mert azok már magokban is nemes elme gyakorlatok, ha nem tekintenénk is az élet' különféle oldalaira, mellyekre azok által bizonyos felvilágosodás ömlik el, ha nem egyszerre is, de időmultával és több vizsgálatok' nyomában, a' mi mindig positiv hasznat hajt. Csak a' túlzások ártalmasak a' theoriában épen úgy, mint praxisban, ellenben a' *mérséklet* a' kettőt összerokonítja, megismertet az egyenes úttal, mellyet bal 's jobb felől csak tévelygések ostromolhatnak.

Hogy a' praxis keskenyebb határú mint a' theoria, az természetes; rövid az ember élete, igen kevés számú munkásságok esnek azon időszakra, mellyet át él e' földön, 's e' practikai szegénységet theoriai gazdagsággal potolja ki. Elmélkedik mindenről, siron túl terjeszti létele fonalát, lelki munkásságát egy örök valóhoz köti, mellyet mint ideált kiképez magának, hogy a' tökéletességben előhaladjon; mellyben földi pályáján a' halál által megátoltatott.

Még közelebből az életet vizsgálva, mi keskeny határa van a' praxisnak, erkölcsi tekintetben a' theoria-

figyelmet fordítunk, úgy találjuk, hogy azoknak tárgyai részint magunkban, részint magunkon kívül léteznek, tehát a' személyesség és *külvilág* egymáshoz való viszonyaihoz van köttetve az ember, 's ezen viszonyokban kell alapulni, emberi módon szólva előterjesztéseink okainak is, melly viszonyokról minél tisztább előterjesztéseket formálhatunk magunknak, annál bizonyosabban állíthatjuk, hogy azok nem csalódások, hanem a' valóságból merített észképek, mellyek emberi alkotmányunkhoz mérve, a' bizonyosság' minden jeleivel is birnak. Így ha személyességemről van szó, annak valóságát el nem tagadhatom, mert előterjesztésemben mind azon jeleket találok, mellyek bizonyosságra készítenek.

Igaz, hogy a' személyesség nagyon össze van fűzve a' *külvilággal*, de épen ez a' szoros kapcsolat az, melly a' *megkülönböztetés* érzékét gerjeszti fel bennem, hogy én nem vagyok a' *külvilág*, 's megfordítva a' *külvilág* nem az én személyességem. Ezen észrevételnek következtése már az az ismeretes, és sarkalatos észszabály „*Opposita juxta se clarius elucescunt*“.

A' *megkülönböztetés* tehát eszméletünkben (*reflexiones*) közösleges főmunkálat, mert ha nem különböztethetnénk meg semmit is egymástól, minden előterjesztéseink egymásba folynának össze, azaz a' *chaosz* vagy épen a' *semmiség*' állapotjába esnénk vissza.

De a' *megkülönböztetés* mint mivelet előre felteszi a' *megkülönböztethetést*, (*possibilitas*); mert ha az *leheséges* nem volna, a' mivelet is elmaradna; tehát a' *le-*

hoz mérve, melly a' morált tanítja? Cicero és Seneca tanították már e' különbséget. Az egyik írja: „*Aliter leges, aliter Philosophi tollunt astutias: leges, quatenus tenere manu res possunt, Philosophi quatenus ratione et intelligentia.* (De officiis. L. III. c. 27.) Így írt később Seneca is: „*Quam angusta innocentia est ad legem bonum esse? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt! quae omnia extra publicas tabulas sunt.*“ (De ira. L. II. c. 27.)

lehetőség' eszképe is kifejlik az emberben, mint minden miveletnek kísérő társa, mellynek körében forognak a' miveletek, mivel annak ellensarka, úgymint a' *lehetetlenség*' kirekeszti azokat magából.

A' *lehetőség*' eszképe a' tárgyak' megkülönböztetetéséről szükségeskép magával hozza e' szabályt: minden tárgynak saját jegyekkel kell birni, mellyek azt más nem hason jegyü tárgytól elkülönözik. E' jegyek' tudásán alapulnak a' tapasztalati tudományok, mellyeken felül az erkölestudományok' országa kezdődik, vagy is azon törvényeknek ismerete, mellyek a' tárgyak' végcélját mutatják ki.

A' tapasztalati tudományoktól nem lehet 's nem kell minden realitást megvonni, mert az annyit tenne, mint magoknak a' tárgyaknak létét saját jegyeikkel eltagadni. Egész más kérdés az, ha az erkölcsi és tapasztalati tudományok' becséről van szó, mert itt már habozni sem lehet azon tiszta előterjesztések' nyomában, mellyeket magunknak a' tárgyak' jegyeiről 's végcéljokról szerezhetünk.

Azon munkát, mellynél fogva az előterjesztésben személyességemet megkülönböztetem a' külvilágtól, valóságból merített eszköz abstractio' útján; valóban úgy is kell lenni a' dolognak, mint azt magamnak előterjesztem, különben megfoghatatlan volna az egész munkát. De mi módon eszközöltetik ez az előterjesztés önvalómról és a' kültárgyakról, az nem olly világos már előttem, mint maga a' munkát.

Igyekszik ugyan az ember azt megfejtteni magának, hogy tudnivágyásának semmivel adós ne maradjon, de azért az utolsó rejtekig el nem hat. Közönségesen a' két tárgy (külvilág, ember) egymásra hatásából magyaráztatják az előterjesztés sarkötvényeit, mellyeknél fogva az egyes külső tárgyak külön, vagy kapcsolatban testi érzőeszközeinkre benyomással hatnak, ezen benyomások az inak' rendszerében az agyvelőig hatnak, hol aztán az illető tárgyak bizonyos formájú rajzai vagy képecskéi

támadnak, melyeket a' lélek saját öntudatába vévén, az úgy neveztetett *külérzéki előterjesztéseinket eszközli* 2).

De ezek mellett vagynak még *belső előterjesztéseink is*, melyeknél fogva az enmagunkban történt változásokat vesszük észre. Az előterjesztés' e' két nemében alapul a' világ 's ember ismeret. Minden előterjesztésre tehát két feltétel kívántatik: *tárgy és személyesség* (objectum, subjectum); mennyi részt vesz egyik vagy másik az előterjesztés' előhozásában az még nincs tisztába hozva, de bizonyosnak vehetni, hogy előterjesztéseinkhez, akár a' kültárgyról, akár magunkról mint személyesített tárgyról legyen szó, csupa szenvedőleg nem állhatunk, hanem munkáslag dolgozunk az észképek által nyert ismeretek' alakítására, a' mint ezt Lichtenberg

-
- 2) Hartmann, (*Der Geist d. Mensch. Wienn, 1820.*) az agynak' rendszerében élet ingereknek (Lebens Spannungen) nevezi azon okozatokat, melyeket abban a' külső benyomások támasztanak, 's az agy organumait hason feszülésbe hozzák. Hartmann általán fogva az egész életet az inak' műszeres munkásságába 's a' vérbe helyezeti, melyben úgymond az *életerők* vagynak. Az inrendszernek kettős munkásságot tulajdonít, *belső és külsőt*. Belső által a' maga életműves létét szüntelen újjá teremti, (reproducit) a' külső által érintésbe hozza magát a' kültárgyakkal, 's mozgásokat eszközöl, melyek mint a' világosság' sugára hirtelen elterjednek az inak' műszerezetén. A' visszataszító 's magához vonzó erők' hasonlatosságára az inak rendszerének belső életében is két erőt vesz fel, melyeknek két különböző materialis anyagok felelnek meg az inak' substantiájában, u. m. agyzsir, 's agytozás fehére. De illy physiologiai magyarázatok által nincs még megfejtve az élet általán fogva azt egyedül merő physiologiai tapasztalatok után érthetővé tenni sikeretlen munka, annyival sikeretlenebb pedig, minél több önkényű hypothesiseknek kell támogatni a' tapasztalati jelenetek magyarázatát. Az életet megkell annak substratumától, jeleneteitől különböztetni, mert az élet valami felségesebb dolog, mintsem hogy annak kútfejét annak jelentkezéseiben, vagy materiás anyagok' polarisációjában kelljen helyhezetni.

(Vermischte Schriften) már tanította, ki egy iskolához sem tartozván minden elfogulás nélkül irt.

Mind a' külső, mind a' belső előterjesztések a' lélek' munkás tehetségére utalnak, melly el van bennünk rejtve, 's alkalmatosság szerint fejlődik ki. Itt a' tapasztalás, bizvást mondhatjuk nem hágy el bennünket, mert tekintsünk az ember' kifejlésére, 's mindjárt meggyőződhetünk az előterjesztések miben lélek' módjáról, és származásáról. A' tapasztalatra hivatkozást itt nem mellőzhetni el, ha ellenmondásba nem akarunk jöni az egész természettel, 's enmagunk' létével, és mit mond a' tapasztalat az előterjesztések' kibontakozásáról az emberben? mit mond az okosság, melly a' tapasztalati adatokat számba veszi, 's a' jelenetek' fontosságát vizsgálja, meghatározza? azt, hogy az ember kezdetben csecsemő gyermek, önmagával is tehetetlen, kedvező vagy kedvezetlen körülményei közt, a' mint felnevekedik fejlenek ki benne egymásután testi és lelki tehetségei ³⁾.

Ezen kifejlés' módjának általános menetelére itt ki nem terjeszkedhetünk, hanem csak az annak körébe eső, közelebből ide tartozó előterjesztések' mivoltáról tesszük meg vizsgálatainkat.

Az előterjesztések *mennyiségekre* nézve egyesek vagy többesek, *minemüségükre* nézve tapasztalatiak és gondolatiak, *viszonyaiknál* fogva összefüggők vagy szakadozottak, *módjaikra* nézve szükségeseképek, vagy történetesek. Vegyük most e' felosztást rendre.

A' mennyiség' észképe terjedelemre vitetik, mellynek mértéke a' szám. A' külső előterjesztésekre nézve az egyes tárgyak, a' belsőkre nézve az egyes változások esnek észrevételeink alá, észrevételnek (apperceptio) kell megelőzni az előterjesztést, 's ha a' gyermek' kifej-

3) Blumenbachnál a' *homo sapiens* legjobb példa a' kifejlés lépcsőzeteire egész addig, hol Arbuthnot doctoron végzi az összehasonlítást. (Beyträge zur Naturgeschichte, Göttingen, 1811.)

lésére ügyelünk, úgy találjuk, hogy legelőbb is testi ösztönök dolgoznak benne, melyek lépcsőnként, de mindig egyes észrevételek' következésében indulnak a' kibontakozás felé. A' természet megérleli előbb a' gyermek' érző eszközeit, és elkészíti egyiket a' másik után az észrevételi miveletre. A' gyakorlásnak hozzá kell járulni míg csak egyes előterjesztésre felvergődhetik is, az az: gyakran ismételt észrevétele ugyan azon egy külön tárgynak ébreszt fel végre benne egy bizonyos előterjesztést, melly a' látott, hallott, izlett, szaglott, tapintott tárgyra vitetik, 's azt saját jegyeinél fogva más nem hason tárgytól tudja megkülönböztetni.

Azon kedvező vagy nem kedvező körülményekhez (éghajlat, mivelttség állapota, nevelés, rang stb.) mellyek közt a' gyermek felneveltetik, szabja magát az előterjesztések' mennyisége is; több egyes tárgyak' észrevétele több előterjesztéseknek szülő oka, 's a' természet' országát jobban kell ismerni a' mérséklett és meleg éghajlatban, mint a' zordon éjszokon, hol a' jég közé szorult lakos csak a' vadászathoz van kötve.

Azonban a' természet' ezen szigoru törvénye alól is kihúzhatja magát az ember, mert hol a' természet' munkája bevégeződik, ott nyílik fel az emberi munkálat' köre, 's az angol hajósok nem egy izben adtak már pompás téli multságokat magas jégtornyozatai közt az éjszaki tengernek, mellyekben a' kényelmesség' minden kigondolható módjait bámulásig utánózták; midőn másfelől célirányos intézetek és közlekedés' útján a' legelzártabb, legmostohább helyekre is átplántáltatnak olly ismeretek, mellyek különben az ottani éghajlati tárgyakhoz kötött keskeny határú előterjesztéseknél fogva soha nem jöttek volna létre.

Tehetné-e már ezt az ember, ha ő csupa természeti ösztön' törvényeinek volna alávetve? Nem, soha sem; mert mikép a' vadállatok' országában új jelenetekre nem akadunk, mellyek a' mivelet' változtatására mutatnának, azért azok a' természet által kiszabott munkásság' köré-

ben szüntelen megmaradnak, azontúl nem emelkednek: úgy az ember is e szigorú szabálynak ellene nem szegezhetné magát, ha más oldalról az állatinál hatalmasabb rugó, a *szabad akarat* nem dolgozna benne; mellynek gyenge csirája már az előterjesztéseknél mutatkozik.

Ugyan is ha az előterjesztések második tulajdonságát, *mineműségét* figyelem alá vesszük, úgy fogjuk találni, hogy elébb is testi vagy érzéki dolgokra vitetnek előterjesztéseink, mellyek annál fogva a *külső tapasztalat* tárgyaival foglalatoskodnak, a' szeriint, a' mint az azokról való észrevételek egyenként, vagy együtt, egymásután vagy egyszerre állanak elő.

Szoros egybefüggésben állanak a' külső tapasztalati észrevételekkel a' belső tapasztalatunk is, vagy is belső változásaink' érzete, mert életünk a' külső és belső változások' lánczsorán foly le, egyik mint a' másik merő tapasztalati észrevétellel s előterjesztéssel kezdődik, azért e' két rokon nemü tapasztalati előterjesztések teszik az egyik oszlop sort, mellyen az emberi ismeret alapúl, a' másik oszlop rendezetet formálják a' gondolati előterjesztések, vagy is olly észmék, mellyeknek tárgyai nem esnek érzéki tapasztalat alá; azért felsőbb emeletűek is amazok a' változó tapasztalati, ezek a' változhatatlan erkölcsi világra vitetnek.

Minden némileg már kifejlett nyelvben, tiszta kifejezéseire is akadunk azon jegyeknek, mellyek a' lélek' főbb munkálatait egymástól megkülönböztetik, minden nyelvnek meg van a' maga saját philosophiája azon közös kapocs mellett, melly a' holt nyelveket összeköti az élőkkel. Az élő vagy kiholt nemzetek' intellectualis állapotja határozza el akár melly kérdéses nyelv' philosophiáját a' szeriint, a' millyen terjedelmes volt a' nemzet' birtoka az ismeretek' körében, mellyre tapasztalati és gondolati előterjesztések' következtésében szert tettek. Egy közönséges megczáfolhatlan törvény szeriint előzi meg az ismereti birtok mindig a' maga alakulása feletti reflexiót, titkos szinte végére járhatatlan fonalak azok,

mellyek elkezdve az előterjesztéseken összefűzik az ismeretek' tömegét a' nemzet' életével, melly tetteleg mutatkozik.

A' philosophusnak e' már kész birtokban, úgymint az élő 's kiholt nemzetek' életében kell a' maga állításainak igazságát meghitelesíteni, mert ő az élet' jeleneinek tolmácsa, Garve helyes megjegyzése szerint ⁴⁾).

Ha már a' nyelv' azon kifejezéseire ügyelünk, mellyek a' lélek' főbb munkálatait tudatják velünk, úgy fogjuk találni, hogy azokat minden nyelv saját módja szerint megkülönböztette egymástól, képes vagy képtelen kifejezésekben, a' mint a' munkálat' természete hozta magával. Illy kifejezések már az észrevétel, előterjesztés, isméret, gondolkodás, mellyek mint meg annyi fonként felebb hágó munkálatok az emberi kifejlés' történeteiben is nyomozhatók, azért egymással fel sem cserélhetők.

Ezt megkellett itt érinteni, hogy a' közelebbről szóba vett tapasztalati és gondolati előterjesztések' természete tisztába jöhessen.

Minden tapasztalati észrevételek mint felebb mondatott, a' változó, (látható) minden gondolati előterjesztések a' változhatatlan (láthatatlan) erkölcsi világban veszik származásokat. A' kérdés melly magát itt előadhatja csak az: *van-e illy különbség az előterjesztések' között?* 's létezik-e valóban a' két világ, mellyről szó van? A' felelet ez úttal itt rövid, 's csak annyiban áll, hogy igen is kétféle előterjesztéseink vannak, mellyek két világban lelhetik csak fel tárgyaikat.

4) „In den gewöhnlichen Urtheilen der Menschen steckt „nur dasjenige verborgen, was der Philosoph klar „mit Worten ausdrückt. Indem er das Licht aufsteckt „über solche Begriffe, die vorher im Dunkeln gelegen „hatten, so entdeckt er zugleich Tiefen und Dunkelheiten, welche vorher nicht wahrgenommen wurden. „Aber eben dieses ist ein wahrer Dienst, welchen er „dem besseren Theile der Menschen leistet“. (Anmerkungen zum Cicero über die Pflichten).

Az ember megkezdi életét a' tapasztalati világban, észreveszi azt, előterjeszti magának, aztán mind jobban jobban megismeri, 's minekutána e' változásokon keresztül ment, gondolkodik magáról, 's a' külvilágról, melyben él, tapasztalati lételeknek más lételekkel egybefüggését azoknak okát, és *végczélját* kívánja tudni; mászókka a' testi élet mellett egy *lelki* életet is folytat, melyben már cselekedeteit is számba veszi, fontolgatja, mire a' historia magában már elég kezesség; 's ezen lelki élet azon *gondolati előterjesztéseknél* kezdődik, melyeket magunknak a' létel' okáról, összefüggéséről, végczéljáról, a' cselekedetek' becséről képziünk.

A' historia' tanúságát már e' részben megvetni, melly az *egész emberiség' történetéből meritett adat*, nagy hirtelenség volna, mert ez az adat' örökségi kincse a' bölcselkedésnek, mellyhez mint vezér csillagponthoz sok tévelygések után is visszatértek a' valódi tudományú bölcsék. Miben áll már ez az adat? abban, hogy valamint tapasztalati ugy gondolati előterjesztéseink is vagynak, melly utolsók az *ok*, *összefüggés* és *végczél* ismeretén keresztül az állandó fővalóig vezetnek fel bennünket, mellyben a' változó mindennapi tüneményes világ egyedül lelheti fel álladalmának kezességét.

Újra más kérdés az aztán, mikép kell a' historiai tanúságot használni e' részben, vaktában-e vagy *ítélgetve*? a' felelet itt sem nehéz, mihelyt a' historiai tanúság' mezejére ki'lépiünk, hol különféle egymástól eltávozó gondolati előterjesztésekre akadunk a' lelkes világról, melyeket ítélgetve kell elébb megrostálni, a' külsőképes fátyolozotakat a' belső valótól megkülönböztetni, mindenikben az igazság' bélyegeit felkeresni, és mivel egynél több igaz és való nem lehet, azokat az egység' ideájával összehangzásba hozni, miután a' vakon használatról csak annyiban lehet szó, a' mennyiben a' megvizsgált gondolati előterjesztések az egy igaz fővalóról szigorú alaposágoknál fogva nem csak tudni vá-

gyásunkat kielégítik, hanem egyszersmind a' szívben gyökerező hiedelemnek támaszul is szolgálnak, melyek engedelmességet és határtalan tiszteletet kíván az egy igaz fővaló iránt, melyhez van a' legjobb gondolati előterjesztéseknél fogva az erkölcsi világ kapcsolva. Itt nyílik meg egyszersmind az út az előterjesztések' harmadik tulajdonsága, a' *viszonyok* megvizsgálására.

Mind a' tapasztalati, mind a' gondolati előterjesztések *összefüggők*, vagy pedig *szakadozottak*. Összefüggők azok, melyeknek egymásra vitelében nincs ellentmondás, összeillések' okairól magunknak 's másoknak is számot adhatunk; szakadozottak ellenben azon előterjesztések, melyekben az összeköthetésre elég kapcsot nem lelünk, azért ezeket *homályosoknak*, amazokat *bizonyosoknak* is mondhatni.

Az előterjesztés' e' viszonyos állása kétféle természetét (összefüggő, és szakadozott) soha nem a' *tárgy*, hanem egyedül a' *személyesség* határozza el, mert minden előterjesztés személy szerinti munkát, a' tárgy maga soha nem változik, ha bár annak személy szerinti előterjesztései elhasonlanak is egymástól, a' kérdés csak az lehet, mi az oka az elhasonlásnak? nem pedig megfordítva, miért a' tárgy nem ugyan az a' mi volt? A' tapasztalati tudományokban ugyan e' kérdés is helyt áll, de itt az, egész más szempontból esik meg, mint a' *philosophiában*, mert azokban a' testek, és azoknak formáik' alakulásáról van szó, melyek részint mesterség, részint természet által gyakran változnak, minek törvényeit szükséges az életre nézve tudni; de a' *philosophiában* fenntebbi néző pontok szerint esik meg a' tárgyas előterjesztések' viszonyainak' vizsgálata, ugymint az *összefüggés* és *végczél*' meghatározásából; azért a' tapasztalati tudományokban sokszor hypothesisekhez' kell folyamodni, hogy a' természet' törvényeit jeleneteiben megtudhassuk, midőn a' *philosophiában* azokra nem építhetni, amott a' hypothesisek hasznos magyarázatra ve-

zettek már sok ízben ⁵⁾, itt pedig a' philosophiát kivetkezletnek önnállásából, 's phantasiai csontvázzá lealacsonyítanák.

Ha továbbá nyomozzuk az előterjesztések' viszonyait, úgy találjuk, hogy a' tapasztalatiakban koránt sem olly szembetűnő az elhasonlás, mint a' gondolatiakban, mert az emberek egyenlő érző eszközökkel bírván, azoknál fogva tapasztalati észrevételeiket is egyenlő módon viszik végbe, azért közönséges megegyezésben vagynak egymással. A' kemény, lágy, hideg, meleg, tulajdonságú testekről, az emberről, állatról, növényről való előterjesztések most is csak azok, a' mik voltak ezer évekkel ez előtt, csak a' természet ismérte, és törvényeinek tudománya nagyobb vagy kevesebb, a' mint az emberek' szorgalma azok körül: ellenben a' gondolati vagy is erkölcsi előterjesztések minden időszakban változók voltak, mellyek aztán az életre be-

-
- 5) Illy hypothesisek: a' nehézkedés, és villanyosság creje, a' levegő reszketőségei, mellyek világosságot hoznak elő stb. Mi csak a' következtetéseket látjuk, de az erőt soha sem, mellyet a' mozgásoknál felteszünk. Igaz, hogy a' philosophia sem lehet el hypothesis nélkül, sőt minden hypothesis okoskodást tesz fel, csak hogy különbséget kell tenni a' világi jelenetek' 's az erkölcsi végcél' magyarázatában: amazoknak más okai is lehetnek, mint a' mellyeket a' gyenge emberi elme sejdít; ezt Newton maga is megvallá theoriája' végén, mellyet planetai rendszerünkről készített; itt pedig emberi okosság szerint az istenen túl vagy kívül nem mehetünk, mihelyt végcélről van szó, hol meg is kell állapodnunk mind a' belső, mind a' külső kijelentésnél fogva, mellyet önmagunkban 's a' kívülvilágban az istenről mint mindennek teremtményéről feltalálunk, a' mit a' historiai kijelentés még nagyobb bizonyosságra emel, de ez erkölcsi végcélön kívül vagy túl már ne lépjen az ember, mert ha azt is akarná tudni, vagy megmagyarázni, mi módon esett a' teremtés, mikép tartatik az fenn, mi összefüggésben áll az egész, merész hypothesisaival csak erőtlenségét árulná el, 's kontárkodnék bölcsességében.

hatottak, következésképen a' cselekedetekre is rugóul szolgáltak.

Ez erkölcsi szempontok' elhasonlásában ismét egy másik csirája fekszik az emberi lélek' szabadságának, mert ha gondolati, előterjesztései hason törvények alá volnának vetve a' tapasztalatiakkal, úgy e' különféleségnek helye sem lenne erkölcsi előterjesztéseinkben, és az azoknak megfelelő cselekedetekben, hanem miként az evést, ivást, alvást egyenlő ösztöneinknél fogva egyenlő módon tesszük meg, úgy hason kemény fessésgel kellene erénykedni is, vagy más szókkal, az állati élet mellett az erényes tettek, 'az erkölcsi világ' képzete is lehetetlen volna.

Itt hát viszont a' historiai adatoknak tanúságosoknak kell lenni a' bölcselkedő emberre nézve, hogy megtudja itélni a' különféle erkölcsi előterjesztések' becsét az azokat követő tettekkel együtt, választást tehessen az indiai eredetű emanatio, a' zoroasteri két elv, az epikurusi atomismus, a' stoikusi fatalismus, az újabb vastag materialismus, a' keresztyén monotheismus és a' pogány pantheismus közt. Ki kell itt neki vizsgálatait terjeszteni e' különböző gondolati előterjesztések' egymáshoz való viszonyaira, menyiben azok összefüggők, vagy szakadozottak, mennyiben homályosok vagy bizonyosok, a' mit az el nem fogult könnyen megtehet azon fáklya' világnál, melyet az előterjesztések' negyedik tulajdonságánál, úgymint azoknak *szükségesképi* vagy *történetes* módjainál felfalál.

Szükségesképiek a' tapasztalati előterjesztések, melyek mint természet ösztöniek ki sem kerülhetők, 's némi részben az állatokkal is közösök, történetesek ellenben azon előterjesztések, melyekkel a' szükségesképieket egy egészre kipótoljuk, az egészet mindig emberi lényünk mértékében véve.

Történetes előterjesztéseink máskép *szabadosok* is, az az megtörténhetők és elmaradhatók; mert a' szabadság' fogalma épen abban áll, hogy történjék-e meg va-

lami vagy sem? 's ha igen, hogy és miképen essék az meg?

Minden szabados, vagy is történetes előterjesztést magunkból fejtünk ki a' kultárgyak' hozzájárulta nélkül, mert hol a' tapasztalatiak megszűntek, ott kezdődnek a' szabados előterjesztések, melyek amazoknak okáról 's végczéljáról értesítenek bennünket.

Az életben ugyan nincs meg ez a' szoros elválasztás, hol a' két világ' polgárja az ember, társaságos viszonyoknál fogva már nagy részint tapasztalati munkásságokban öli el magát, de minden valamennyire kifejlett társaságnak meg van a' maga morális szerkezete, melly a' láthatót összeköti a' láthatatlannal, múlandót az örökssel, 's az illy morális szerkezetben felleli a' világi életben elmerült egyes polgár azon lelkikincset, melyre a' bölcs csak hosszas elmetörés után tehet szert.

A' társaságok morális szerkezeteinek (vallás és törvény) alapos vizsgálata elvezet azon főcsomózatig, hol az érzeki és erkölcsi ösztönökről (szükségesség és szabadság) való előterjesztések összefolynak, 's a' cselekvő okosság által tiszta tudattá kiképeztetnek.

Mit jelentene különben az a' szünteleni tettleges gyakorlata morális szerkezeteinknek, mellyről a' historia szól, ha phantomon nem pedig valóságon alapulna?

Hogy a' morális szerkezetek különfélék, az semmit sem tesz a' dologra, épen e' különféleség mutat plasticai erőre, melly azt előhossa, az előterjesztések' azon szabadsági fokára, hol többé nem vak természeti ösztönök, hanem önkényes mozgású rugók dolgoznak.

Az illy lelkes szellemű előterjesztések' országában nyílik fel az a' véghetetlen út, méllyen emberiségünk' belső kifejlése tovább halad, 's a' morális szerkezetek' egymásközi viszonylagos becse a' belsőkéfejlés' mivoltától függ, mellyre a' társaság' tagjai szert tettek, melly kifejlés annál keskenyebb körű, minél homályosabbak, minél szakadozottabbak a' tapasztalati és gondolati előterjesztések, a' teljes szabadság mindig a' legfelsőbb

tudomány' gyümölcse lehet, azt érdem nélkül nem bitorolhatni, vagy is az igazi szabadság minden bitorláson felül áll, mert a' bitorlás vad állati munka. . . .

Kifejtván így az előterjesztések' természetét, menjünk át a' realis élet' vizsgálatára, melynek csak egyik elemét vagy momentumát teszik az észrevételeken alapult előterjesztések, másik eleme az *ismeret*, mely az ismételt előterjesztések' következése.

Egyszeri észrevétel és előterjesztés magában még nem ismeret, többször és több oldalról kell valamelly tárgyra figyelmeznem, hogy azzal megismerkedhessem. A' gyermek' szemeinek szokni kell a' gyertyavilághoz, hogy azt eltűrhesse, kapkodni kell hozzá, hogy lángjánál elebb magát megégesse. Így van egyéb tapasztalati tárgyakkal is a' dolog, de mivel egyes ember minden kültárgyat észre nem vehet, 's mindenütt egyszerre és egy időben nem lehet, ismereteinek határa is keskeny körre szorítatott, melyet csak a' közlekedés' útján szélesíthet ki. E' közlekedés főleg beszéd és írás által megy végbe, mind kettő isteni ajándék, melyek nélkül míveltség sem volna lehetséges, ezek hiával orangutánok' módjára, melyek Camper' hiteles tanubizonysága szerint beszélő műszer nélküliek tengődnének az emberek is a' vadon természetben, melyet most szorgalom által kies lakká változtattak. Az utazások' tárháza, felállított gyűjtemények, könyvtárak, museumok mind megannyi segéd eszközök az ismeret' gyarapítására, 's ha körül nem utazta is valaki a' földet, e' kutfőkben tudni vágyása szomját elolthatja. Csekély és töredék az egyes ember' ismerete az egészhez képest, mely a' közlekedési úton áll elő 's ez a' körülmény, a' kérdékenységnak tudományos felfúvalkodásnak épen nem kedvező.

Minden ismeret tapasztalaton kezdődik, és így a' *posteriori*, az ember előlegesen semmit nem szerkeztethet össze, mert a' *priori* nem az ember áll, hanem az isten, ki embert és világot teremtett; maga az öregebb Fichte is ezt vallá meg kezdetben, míg arra a' gondolat-

ra nem vetemedett, hogy az erkölcsi világ' rendszerét önagyából szerkeztesse össze. (Grundlage des Naturrechts. 32 l.)

Minden tapasztalati ismeret, a' mennyiben tökéletes, a' tárgy alkotó részes jegyeinek concret tudása, tökéletes (absolut) ismeretet, és így tökéletes tudást nem kell az emberben keresni; mert az ember korlátozt teremtés, de állapotjához képest 's emberileg szólva helyes, 's annyiban tiszta ismeretekkel bírhat.

Az ismeretek' egész álladalmá hármias mérték alá húzható: a) *kiterjedési szempontnál fogva* (extensio), melyet a' tárgyak' száma határoz el. b) *belső tömötségekhez képest* (intensio), mely az ismeretek' belső értéke' lépcsőzetein alapul, c) *foganataik' vagy kihatásaiknál fogva* (protensio), melyek az *életbecs'* körébe átszárógnak, 's practikai kellemeknél fogva közhirtokká válhatnak. E' három osztályozatot körülövedzi a' *historiai ismeret*, mely az időszak szerinti tudományok' és tettek' összessége (complexus), melyekben a' realis élet felolvad.

Az ismeretek' terjedése, vagy is a' tárgyak' száma *összehasonlításra*, belső érdekek *íteletes következtetésre*, foganatok *alkalmaztatásra*, vagy is külső miveltetre szolgálnak okul. Az első úton egység és *különbség'* eszméire tehetni szert, a' mi értelem dolga, második úton az *okadásban* gyakorlalom eszemet, a' mi az okosságra tartozik, harmadik úton eszközöket keresek elő és választok, a' mi *szabad akarat'* gyümölcse.

E' szerint az észrevétel, előterjesztés, és ismeret' láncz szeméin eljutottunk azon határpontig, hol a' belső munkálatok a' külsőkkel egy közös hídna fogva, melyet *szabad akaratnak* nevezünk összeköttetésbe 's érintésbe jönnek egymással.

A' dolognak teljesebb értésére szükség még megjegyezni, hogy az észrevétel, előterjesztés, és tárgyakkal megismerkedés élet' momentumok ugyan, de annak

egész mivoltát magokban még nem fejezhetik ki. A' reális életnek két oldala van, *belső és külső*, 's a' kettő teszi az egészet. Életünk' külső oldala magunk viseletében, következőleg cselekedetekben áll, melly a' belső életnek némi tekintetben kijelentése (manifestatio). A' külsőből ugyan nem lehet mindig egész bizonyossággal a' belsőre következtetni, de vagynak még is olly sarkpontok, mellyekre ha támaszkodunk, ritkán csalhatjuk meg magunkat az élet' tudományában. Illy sarkpontok már a' külső életre nézve az *együttlét és függés*, (necessitudo physica); belső életre tekintve a' *lelkiismeret és függetlenség*, vagy is a' *szabadság'* érzete (libertas moralis).

Az ember tehát a' kénytelenség és szabadság, függés és függetlenség köfalai közé véve, szünteleni összeütközés' állapotjában volna, ha más felől egy olly compassa nem lenne, melly mérsékletet és rendet eszközöl.

Az együttlét és függés az emberre nézve merő kénytelenség, mert több más tárgyak veszik körül, mellyektől el nem szakaszthatja magát, mellyek reája hatnak, 's azok nélkül el sem lehetne. Ez a' függési kénytelenség állati oldalát, érdekli az embernek, így levegőt színi, eledelt venni magába kénytelen, ha élni akar: a' társasági *együttlét* is illy kénytelenség, 's azok, kik a' társaság' eredetét szabados egyeszkedésből magyarázzák, képtelenséget állítanak, mert a' historia szerint az emberek mindig társaságban éltek, familiák-ból tribusok, ezekből nemzetségek lettek, a' szabados egyeszkedés nem alapja, hanem folyama a' társaságos együttlétnek, melly annak erkölcsi oldalára tartozik, a' mi mindig későbben fejlődik ki a' természetinél. Így van a' dolog az egyes emberrel is, annak külső élete megelőzi a' belsőt, a' természeti ösztönök, mihelyt létre jő, már dolgoznak benne, még minekelőtte az erkölcsiek felébrednének, sokszor ez utolsók kibontakozatlan is maradnak, ha a' környülállások nem kedvezők azoknak kifejlésére, mikor aztán az ember csak külső-

képen él, azaz baromi állapotban van, mint Caledonia' némelly vad népeiről írják az utazók.

A' külső élet' legalsó lépcsőzete tehát a' testi ösztönök' munkálkodása, jár, kel, mozog az ember, ha már lábra kapott, merő természeti készségeknél fogva, 's mind azon külső miveletek, mellyek a' testi ösztönök' kielégítése körébe esnek, kénytelen miveletek, mint az evés, ivás, látás, hallás, szaglás, tapintás meg meg annyi kénytelenségi állapotok mind addig, míg a' kültárgyak 's érző eszközeink közt a' kölcsönös együttlét 's viszonyos behatás meg nem semmisítetnek.

Az állati élet' ez alsó lépcsőzetén *szabadságról* szó sem lehet, hanem az *erőszakról*, millyen az ösztön, olyan az annak megfelelő mivelet, a' természet állapotja a' legnagyobb erőszak' durvaság' 's tudatlanság állapotja ⁶⁾.

A' szabadságnak, és így az akaratnak országa ott kezdődik, hol a' külső élet a' belsővel érintésbe jő, 's a' kettőnek mint egésznek sarkpontjai (együttlét, és függés, lelkiismeret és függetlenség) összetalálkoznak, *miből* rendesen és többnyire harcztámad, hol aztán mindent az ember' szabad elhatározása dönt el, valljon a' külső élet győzedelmeskedjék-e a' belsőn, vagy ez ama-

-
- 6) Ellis missionarius' tudósításai Polynesia' lakosairól igazolják ez állítást, természet elleni vétkek és mindennemű kegyetlenségek a' népfajok közt szinte kifogyasztották már lakosaikból a' helyeket. Tahiti népsége, mellyet még Cook 200,000-re tett, 1797-ben Uzlson kapitány szerint már 16,000-re; most pedig Ellis szerint 8000-re szállott le, az asszonyok minden társasági jogtól el vagynak zárva, 's egészen a' férjfiak' önkényének alávetve; ember áldozatok, alattomos ölések, a' törzsökök fejének egymásra törekvő titkos incselkedései, a' bohóskodók' szentelen játékokban elfajult társasága, csecsemők' halálra kíntása szülei által, rút és erkölcstelen bálványozás, ezek és több hason undokságok, meg meg annyi kedvetlen, de hív rajzai az annyira magasztalt természeti állapotnak, mellynek javításán van mit a' missioknak dolgozni.

zon? A' legnagyobb bölcsesség itt abban áll, hogy ily harcra ne is kerekedjék a' dolog, a' mi mindig nagy lelki erőre mutat, 's az erénynek főkoronája. Azonban a' harcot legtöbb esetekben ki nem kerülhetni, minél nagyobb a' társaság, melyben élünk, minél bonyolodottabb a' külső élet' munkássága, annál több alkalom tűnik elő a' harcra; az ismeretek' szaporodásával a' testi üsztönök' ereje is *dynamice* nevededik, 's olly kívánságok támadnak az emberben, mellyek indulatait szüntelen mozgásban tartják, akaratját rablánczba fűzik, hogy a' csalfa fényt a' valóditól, igaz tudományt a' hamistól meg ne különböztethesse. Az ember már magában is töredékeny lény, a' külső élet' csábjaitól könnyen megszédül, mert testi alkata nagy befolyást gyakorol lelki szellemére, 's ha még a' társasági műveltség' külső mázza is elkezd ostromát rajta, akkor nagyon is meg kell feszíteni magát, hogy a' tündér boldogság' álom karjai közé ne ereszkedjék egészen, a' mi mindig áldozattal, maga megtagadásával esik meg; de az érdem épen abban áll, hogy a' harcz' terét győzedelmesen tudta elhagyni, vagy pedig arra nem is eresztette a' dolgot.

Vizsgáljuk meg most már a' szabad akarat lényeges mivoltát is, 's fejtjük meg magunknak azt a' kérdést, honnan veszi az eredetét?

Szabad akarat alatt értünk, mint már felebb is mondatott, egy ily b'lső tehetséget az emberben, mellynél fogva az önkénytesen, minden külső ok, vagy készítés' hozzá járulta nélkül magát valamire elhatározhatja, maradjon bár ez önhatározása csupa gondolatban, és így minden külső jel nélkül, vagy jelenkezzék külsőképen is, és így tetteleg.

Ez a' belső elhatározása az embernek több előzmények' következése, millenenek az *indító okok*, mellyek az akaratot erre, vagy amarra bírják, a' *hajlandóságok*, hajlamok és *kívánságok*, mellyek indulatainkat vezetik, és így az indító okokat szülik, az *ismeretek*, mellyek hajlandóságokat, 's kívánságokat ébresztenek fel ben-

nünk, végre az ösztönök, melyek ismeretre juttatnak. Ezek az előzmények az életben gyökereznek, jó vagy rossz tulajdonságokat közönségesebb szempontból, az *élet' céljából*, keskenyebb korlát szerint, valamelly bizonyos társaság' szerkezete szerint ítélhetni meg.

Nem ok nélkül teszem e' különbséget a' szempontokra nézve, mert az emberi társaságok, éghajlat, idő, hely szerint különféle szerkezetűek, melyek szerint az indító okok', hajlandóságok', kívánságok', ismeretek', ösztönök' becses vagy káros voltak csak relative megítélhetők: de ez a' merő practikai bánásmód még nem maga a' főmérték, melyet csak a' theoria adhat, ha az élet' céljáról való ideákat kifejti, 's megalapítja, hogy azokat legalább hozzávetőleg megközelítse a' praxis. Így ha valamelly társasági szerkezetben a' lopásra, személyes vérhoszúra, öngyilkosságra való hajlandóság tápláltatnék, a' mi a' historia szerint nem példa nélküli dolog, bizonyosan itt nem a' szokás, nem is az idő szerint szerkezet *törvény* lennének fő mértékek a' tett' becsének megítélésére, hanem más valami, a' mi felül áll a' szokáson, 's az időszerinti törvényen, melyeknek magoknak is, mint nem főmértékeknek belső becsek kérdés alá hozatik.

Nem tagadhatni ezek szerint, hogy magokban a' társasági szerkezetekben léteznek olly akadályok, melyek a' szabad akarat' előzményeit borongó homálylyal veszik körül, azért magát a' szabad akarat munkálatát is, mint a' testi betegség a' lelket némileg felfüggesztik, ha egészen el nem nyomják is, de ez csak oda mutat, hogy lépcsőzetek vagynak a' társasági szerkezetek' javításai-ban is, s az előhaladás' köre minden nagyobb 's kisebb testületek előtt nyitva áll, minél fogva a' bölcs nem csak arra néz egyedül a' mi meg van, hanem arra is, a' minek meg kellene lenni a' dolog' természete szerint, 's igyekszik benn és külhatólag az élet' célja' ideálját megközelíteni.

Miképen egyes emberek, úgy egész testületek is sokáig a' gyermeki korban maradhatnak, a' kis gyermekeket nem bünteti a' törvény, mert nem értek meg szabad akaratú tettekre, merő ösztöneiknek élén, a' gyermeki állapotú társaságokról himet nem varhatni, azoknak életmódjokból az élet' céljára nem következtethetni; ellenben a' 'miveltség' fokain lépkedő nemzetek' élete már tanúságos, mert abban a' belső tehetségek' típusai vagynak kinyomva, 's annál fogva a' szabad akarat' természetét sok oldalról felvilágosítják.

Ugyan is mindenik csak valamennyire mivelt nemzetnél pozitív rendszabályokra akadunk, mellyek a' nemzeti belső és külső életet tárgyazzák. Egy felől a' vallás, más felől a' polgári törvények azon gyantázatok, mellyeknél fogva a' nemzet' kettős élete össze van forrasztva, hogy az szélyel ne hulljon, 's egyik a' másikat meg ne semmisítse.

Nagy példányban itt csak az történik, a' mit kis példányban minden okos ember magában feltalál, vallás az élet' célját tudatja meg velünk, a' törvény pedig felvigyáz, 's kormányoz. Mire mutat e' közönséges jelenet a' nemzetek' életében? 's mit bizonyítanak a' szent könyvek és a' törvénytáblák? felelet, egy finom közérzésre, egy általános értelmi tapintatra, melly a' természeti kénytelenség 's az erkölcsi szabadság közt küszködő embert visszaadja magának, hogy ez a' társaságon kívül el ne vesszen, a' társaságban pedig a' vallás és törvény' vezető zászlói alatt belső és külső nyugalalmát feltalálja, megbékéljen önmagával, embertársaival, a' külvilággal, 's mind ezeknek teremtményével az istennel.

Most már a' szabad akarat' előzményeit újabb vizsgálat alá vehetjük.

Az ember mind addig, míg a' belső élethől a' külsőre ki nem lép, csak magának tartozik számadással, mert a' törvény csak a' külső életre szól, hol az rendet és mérsékletet eszközöl, hogy a' társaság ne szenvedjen, az egyesületi kapocs el ne szakadjon. Az emi-

ber' külső mivelete tehát az, miért a' törvénynek számot adni tartozik, mert az által már érintésbe hozta magát a' külvilággal 's szánzándékkal vagy tudat nélkül is a' törvény' hatalma alá adta magát.

A' külmiveleteknek, vagy is cselekedeteknek bár, mi felszámíthatlan elágazásai legyenek is az' élethen, még is azokat két kútfőre húzhatni vissza: a' *kénytelen-ségre* és *szabadságra*. Kénytelenség mind az, a' mit az ember a' természettől és a' társaságtól szabott törvények szerint művel, ezek mellett, és ezeken felül a' szabad akaratból folyó cselekedetek' fonala kezdődik, melly mihelyt a' más két első határába olly czállal bevág, hogy a' maga önkényét a' törvény' helyébe ültesse, mindjárt rendet is bont, és zavar, melly rendbontás a' természet vagy pedig a' társaság, vagy mind a' kettő ellen elkövetett véték. Ide nem értetnek azonban az olly közönséges miveletek, mellyeknek nem az *ember*, hanem egyedül a' *kültermészet* tárgya, hol már a' társaság' törvényei is bizonyos tekintetben a' természet' törvényei ellen dolgoznak, azokat a' magok hatalma alá hajtották. Illy közönséges munkálatok már a' szorgalom' és ipar miveletei a' természet' széles országában, melly különben lakhatatlan lenne, ha az csupán a' természet' önkényére hagynának, minél fogva zordon vadság és eredeti chaosz miatt ki kellene veszni az emberi nemnek, azért e' küszdés a' kül természettel kivétel alá jó: ellenben hol a' miveletnek tárgya maga az ember, ott a' természeti törvények' megszegése valóban rendbontás. A' betegségek' nagyobb része illy rendbontásból ered, a' személy ellen elkövetett vétkek' egy része is e' rendbontás' következése, így az *öngyilkosság*, mellyel magam és a' társaság ellen vétkezem.

A' kénytelen és szabad akaratból folyó miveletek' characterere úgy látszik abban áll:

1) Hogy az előzmények' (indító okok, hajlandóság, kívánság, ismeret, ösztön), meghányása vetése az elsőbb osztályiakban egészen elmaradhat, mert azt vagy maga

a' természet, vagy pedig a' társaság véghez vitte már az egyes ember helyett, így: a' nap' lementé után álomnak adom át magamat, 's reggel felkelek; e' miveletnek előzményei a' nappali dologban elfáradás, (fő indító ok) az álomra hajlandóság, kívánság 's annak tudása, hogy munka után jól esik a' pihenés, (isméret), végre a' kénytelenség', (ösztön); mert akaratom ellen is álom száll szemeimre, 's bár mint megfeszítem is magamat sokáig ellene nem állhatok ez ösztönnek.

Már mind ezen előzményeknek meghányása³ vetése, magára a' miveletre semmi befolyással nincs, mert bár mint bölcselkedjem is én arról, maga a' mivelet (rövid vagy hosszú álom) kimaradhatlan.

Igy van a' dolog azon miveletekre nézve is, mellyek a' társaság' törvényeinél fogva esnek meg, ezekre nézve a' törvényadó hatalom megvizsgálta már az előzményeket, az egyes polgár akár vizsgálja többé azokat akár nem, kénytelen eleget tenni a' törvényeknek, különben önkénye a' törvénnyel összeütköznék, 's harczra kerülne a' dolog, a' mi a' kénytelenség' természetén semmit sem változtatna, mert ha szinte egyes önkény lenne is harcz végével a' törvény, az szintollyan szigorú tulajdonságú volna, mert minden törvénynek parancsolni kell, mihelyt nem parancsol, többé nem is törvény, hanem javallat, kérés, vagy valami más.

A' tapasztalat is azt mutatja, hogy a' polgárok' legnagyobb része vakon tesz eleget a' társaság' törvényeinek, nem üzi füzi az előzmények' mivoltát, mivel mig a' törvény fennáll, annak eleget is kell tenni.

Egyedül tehát a' szabad akaratból folyó miveletek azok, hol az előzmények' meghányása vetése kikerülhetlen dolog, mert különben a' szabad magát elhatározásról szó sem lehetne.

2) A' kénytelen miveletek' caractere kötelességeket fejez ki, a' szabad akaratból eredtek az erény' körébe tartoznak.

3) Az első rendűek a' mulandó és változékony világgal, a' földi élettel foglalatatoskodnak, azért formáikban is változók, a' másik rendűek az ideálok' tulajdonait öltözik magokra, azért formáikra nézve is állandók és örökösök.

4) A' kénytelen miveletekben nincs belső becs, hanem csak külső és feltételes: a' szabad akaratúakban ellenben a' belső becs minden, melly az erényen kívül semmi más feltételhez nincs kötve, amazok a' függés' ezek a' függetlenség' kútfejéből erednek, vagy jobban szólva amazok' külső becsére is, ez utóbbiak' belső becsére kell támaszkodni, morálnak kell a' kénytelen miveletben is alapúl szolgálni, hogy külső értékek, időszertinti tartósságok lehessen.

5) A' szabad akaratú miveletek' characterére tartozik különösen az is, hogy az akarat szabadságánál fogva magunkat a' kénytelenítő törvényekkel ellenkező állapotha tehetjük, azoknak ellene szegezhetjük magunkat, következképpen foganataikat is magunkra nézve felfüggeszthetjük. Ezen ellenséges állapot a' kötelesség' megszégése, egy törvénytelen harcz, mellybe az ember szánzándékkal ereszkedik.

Az itt előadott öt fővonathól állana tehát a' két nemű miveletek' caractereinek rajza, de még nincs kifejtve, mimódon munkálkodik a' szabad akarat bennünk, 's hol veszi az magát az emberben?

Mind azon miveletek, mellyek a' természet' és társaság' törvényei szerint esnek meg, mint láttuk kénytelenségből történnek, azért lételünk mostani formájánál fogva szükségesképiek; mert csak a' természetben és a' társasági körben létezhetünk, mihelyt ellene szegeznők magunkat egyik vagy másik parancsainak, csak önvoltunkat semmisítnők meg

Ezen fennállhatóság' elvénél fogva (conditio sine qua non), csak arról gondoskodik a' társasági törvény; 1) hogy a' természet' törvényeinek, a' mennyiben azok az ember' életét 's annak élelme' módját tárgyazzak, új

sanctiót adjon, 2) hogy a' polgárok egymáshoz és az egészhez való viszonyait elhatározza, melly elhatározását parancsolás 's tilalom által hozza köztudatra. A' mik már a' társaság' e' parancsoló 's tilalmazó törvényeinek körében történnek, azok a' társasági egyetemhez való szoros kötelességből esnek meg, azért az illy miveletekben érdem sincs, 's ha volna is benne valami érdem, az közös volna, minden sajátí különség nélkül,

Azonban egy társaság sem állapotodhatik meg a' csupán parancsoló és tilalmazó törvények' életre hozásánál azon nagyon természetes oknál fogva, hogy a' társaság nem csak az *állati*, hanem a' *lelkes* életnek is közép pontja, és így a' közönséges értelem' képviselője, 's ezen utóbbi szellemben segéd eszközöket kell neki nyújtani, az intellectualis tehetségek tágasabb kifejlésére, mellyek a' szoros kötelességek' teljesítéseknél csak embryo formában mutatkoznak még a' társaság' kebelében, 's az így kötelező törvények teljes biztosságokat és hitelességeket csak akkor nyerendik el, ha erkölcsi szellemű intézeteket is hoz létre és pártol, mellyekben a' szabad lélek' akaratja tápláltassék, 's megerősödjék a' kénytelen miveletek' oldala mellett erényes tettek elkövetésére, mikor aztán az úgy tetsző külső kénytelenségekre is a' szabadság' bélyegét nyomja.

A' historia nagy typusban adja azt elő a' társaságok' köz életében, a' mi minden emberben kis formában létezik, t. i. a' kénytelenség' és szabadság' állapotját, a' historia egy részről nem egyéb mint a' vétkes tettek' büntetése 's az erényes cselekedetek' megjutalmazása módjainak foglalata, egyik úgy, mint a' másik az emberben lappangó szabad akarat' következménye, a' nélkül a' cselekedetek közt különbség sem volna, a' jó és rossz, erkölcsi és erkölcstelen miveletek, az ideál és praxis közti szoros hatások végképen, és örökre eltűnnének.

A' szabad akarat az állati és lelki ösztönök közt közép helyet foglal, azt mint Reinhold helyesen megjegyzi, nem kell az okosság' önkénytes munkálataival

össszezavarni, mert az akarat' szabadsága épen abban áll, hogy az okosság' önmunkásságú törvényeit vagy követi, vagy nem, azaz: az okosságot is sokszor eszköznek használja egoisticus czélokra. Ugyan is az okosság mint a' lélek' legfőbb tehetsége szemléletileg (theoretice) törvényeket ad a' tárgyak' megismerésére, hogy az ítélő erő azon törvényeket használja; cselekedetileg (practice) pedig a' törvények' czélját terjeszti az akarat elébe, hogy előzményeit, mint az indító okokat, hajlandóságokat, kívánságot, ismeretet, ösztönt az élet' főczéljával összehangzásba hozza, 's olly eszközökhöz nyújon realisátiojokban, mellyeket az okosság helyben hagy, mellyel ha magát ellenlételbe hozza, erkölcsi becseről akkor már le is mond, 's az oktulajdonításnak (imputatio) térmezejére lépett ki.

Kérdezzük csak meg az élet praxist, és a' históriát, mindjárt világosabb lesz előttünk a' szabad akarat' munkálata. A' philosophia úgy is kevéssel több, mint életet magyarázó tudomány, nagyban tett reflexio a' létel okáról, 's minémüségéről értelmesség' eszközlésére.

Az életben már, mióta csak historia van, úgy látjuk, hogy négy főidea vert magának gyökeret, mellyeknek concret voltak belső és külső miveleteinkben adják jeleit testesületeiknek. Ez a' négy főidea az *igaznak*, *jónak*, *szépnek* és *szentségesnek* eszméje, mellyeknek concret kifejezései az életben a' *tudomány*, *moral*, *művészet* és *vallás*, mellyeken mint égi szivárvány huzódik keresztül közös vonalban az *akarat szabadsága*, ez a' drága kő a' négy szegű épületben, mellyet életnek mondunk.

A' tudomány mindenütt azt keresi a' mi igaz, 's ennek egyik folyama a' törvény, melly meghatározza, mit szabad 's mit nem szabad cselekedni, tehát felteszi az emberben a' szabad akaratot, különben nem is büntethetne, igazságot senkinek nem szolgáltatathatna.

A' morál megtanít a' cselekedetek' érdemére, tul emel a' törvény' és a' kötelességek' körén, hogy mást

valamit olyast is tegyek, a' miben magában van a' becs, tehát felteszi a' jóakaratot az emberben, mellynek Kant szerint abszolút becsé van, minden tekintet nélkül a' következésre. A' jó akarat azonban nem állhat csupa kívánságból, hanem ott gyökerezik, hogy minden hatalmunkban álló eszközöket használunk annak végrehajtására. Magától tündöklik a' jó akarat ugymond ez a' bölcs. lesz-e sikere vagy nem? nem tartozik a' dologra, a' siker úgy sem lenne más, mint a' juvel' külső foglalat. Csak nem így szól Schiller is, midőn írja, az akarat magában már felséges eszme, melly felül emel az állatiaságon, a' jó akarat pedig az istenségig visz fel bennünket.

Ha a' törvény és moral egy felől az akarat szabadságát és jóságát tudatják velünk, úgy más felől a' művészet annak teremtő erejéről bizonyosságot tesz, már pedig a' mi teremt, az úr, és nem szolgál a' házban, és ha bár a' művészet részint a' természettől, részint a' históriából (emberek' élete) kölcsönöz is anyagot, de a' formát, helyheztetést (situatio) csak a' lelkes akarat nyomja arra, művészetet a' természeti anyagokon való uralkodás nélkül képzelni sem lehet, azért nem ok nélkül tettek már a' régiak különbséget a' szabad és szolgai szellemű művészet közt, amazt a' szép, emezt kéziművek' körében sorozván (artes liberales, ingenuae, artes serviles); amaz szabad lelki productum, ennek eltanult mesterségi készség, tehát művészi tekintetben is új kezességet lelünk az akarat' szabadságára, mert a' nélkül nem teremthetni, az akaratnak meg kell előzni a' művet, eredetiségről, genialitásról szó sem lehetne ily szabadság nélkül, hanem mint a' méhek csupa ösztöni szolgálat által megkészítik mesterséges házikójokat, mézelnek, 's ezen egyformaságon túl nem lépnek: úgy az emberek a' teremtoi szabadság nélkül különböző szép művek' előhozására, az ideálok' életre hozására alkalmatlanok volnának 7).

7) „Die Kunst ist die Blüthe aller bürgerlichen Handthierung die reinste Offenbarung ihrer geistigen Freyheit. Sie

A' historia tehát itt sem csal, az ember törvényes erkölcsi és művészeti tekintetben szabad valóság, vallására nézve pedig a' szabadság' legfőbb pontját éri el. Az emberiség' belső szentsége ellen vétene az, ki a' vallást csak úgy akarná nézetni, mint hasznos találmányt, mert a' vallás vagy az élet' legfelsőbb célja, vagy üres semmiség. Vallás volt mindig a' nemzetek' életének főalapja, az élet pedig nem ábrándozás, nem is speculatio, hanem valóság, de mindig az istentől függés' tekintetében. Mélyen fekszik az ember' természetében, azt mondja *Schulze* a' vallásos érzés, mely meggyőződést szül, hogy az emberen felül áll még egy nagyobb hatalom, mely életére befolyással van, mely főhatalomhoz való viszonyoknál fogva szükség elrendelnie cselekedeteit. A' csupa tudásvágy kielégítése a' világ' okáról, magában még tiszteletet nem gerjesztene a' fővaló iránt a' belénk oltott *vallásos érzés nélkül*, mely különbözik az igaz, jó, és szép' érzésétől ⁸⁾, de hozzá tehetni ehhez, hogy mind az, a' mi az életben igaz, szép, és jó csak a' vallásban, mint legfelsőbb emeletben a' fővalóhoz nyerhet szentséget, 's a' mely törvény, moral, vagy művészet abba nem hajtja gyökereit, maga magát meghamisítja, eredetiségét, szabadságát elveszti.

Koránt sem olly megfoghatatlan dolog a' vallás 's a' fővaló természete az okosság' útján is, mint azt némelyek képzelik, ha azzal vissza nem élünk, 's sophistikai csalódásokba nem bonyolodunk, mert különben mit érne az okosság, ha az épen ott hagyná el az embert, hol rá legtöbb szükség van, azon magas állásponton, hol a' léleknek minden erejét össze kell szedni, hogy le ne

ist die unsichtbare Hand, die durch zarte Berührung den zudeckenden, verhüllenden Umrath des erscheinenden Daseyns abwischt, und die wahre Gestalt des göttlichen Lebens enthüllt.“ (*Steffens, Karikaturen des Heiligsten. Leipzig, 1819. 1. Th. p. 83.*)

8) Über die menschliche Erkenntniss. von G. Ern. Schulze. Göttingen, 1832. 230 l.

szédüljön, 's a' szív' nemesebb kívánságait (hit, reménység, szeretet) méltatva, a' kettőt, mint az okosságot és szívet vallás által kell neki összekötni, hogy az ember a' maga egész miséjében találja meg magát.

Nem lehet észre nem venni e' két fő sarkpontját egész mivoltunknak, ugyan is egyfelől a' *lélek* a' maga elemeit fejtegeti, ugymint az értelmet, akaratot, képző tehetségét, és az okosságot, mellyeknek összes erejéből mint a' világosság' középpontjából folynak a' lelki munkálatok' sugárzatai; más felől a' szív ez az ellipticai lényünknek homályos 's inkább elrejtett középpontja jó tekintet alá, hol az ösztönök sebes erőben, a' hajlandóságok szelid hatásban, érzéseink könnyen indíthatóságban és mélységben mutatkoznak.

Amott az okosság teszi a' lélek' egységét, és egész voltát, vagy is a' lelkes életnek az a' thronusa, melly öntudattal kíséri annak minden műveleteit, magában pedig mint gondolkodó erő a' tudás' térmezején parancsoló úr, 's midőn az ész csak az egyest, a' tapasztaltat igyekszik megérteni, ez a' feltételeetlen tulajdonságot az élet' okát 's főcélját törekszik kipuhatolni, főemeletére csak akkor lép fel, mikor gyakorlati szellemében a' szív' érzeteinek mélységével fog kezét, azt átjárja, a' végest a' végetlenhez, feltételest a' feltételeetlenhez köti, 's ezt mint az erénynek és szentségnek kútforrását, mint ideált felfogja, mikor aztán az ember' belső életének legszebb virága a' *vallás*, ez a' felső fényéig kitisztult erkölcsiség' érzete nyilatkozik, mellynek sugára felmelegíti a' szívet, megszenteli az akaratot, hogy imádja azt, a' ki egyedül szent, az igaznak, szépnek 's jónak örök ideálja, mellyeknek gyenge árnyékai már itt az életben is mutatkoznak, de mint emberi nyomatok magát az ideált ön teljességében soha sem fejezhetik ki, mert véges valóság végtelent, halandó halhatatlant nem adhat, ha bár *Fichte* óta némely bölcselkedők, sőt természet vizsgálók is nagyon felhatalmazták is az em-

bert, hogy az maga magát teremtheti, lételének független ura ⁹⁾).

A' vallás mint legtisztább, legtökéletesebb erkölcsiiség magában már 's abszolút becsénél fogva mennyei boldogság, a' vallásos élet pedig a' maga külső kifejlésében, czélt erő munkálataiban előhossa a' földi boldogságot, melly a' világi javakat csak az erény eszközeinek nézi, különben azok holt javak, ha nem e' célból tekintetnek vagy használatnak.

A' vallásban mind ezeknél fogva az *akarat szentsége* létesül, melly több mint a' csupán szabad, és csupán jó akarat, az erényes élet' e' legfelsőbb rendelkezésében az akaratnak *változhatatlannak* kell lenni, le kell vetkezni természeti szabadságát, mást nem lehet akarni, mint a' mit a' tiszta okosság összehangzólag lelkiesméretünkkel helybenhagy, hogy ez a' kisbíró egykor a' világ' urának a' nagy főbirónak számolhasson is azon fogamatokért, mellyek az akarat' szabadságából, jóságából, 's változhatatlanságából származnak.

Ha most már 'az elmondottak' következtetésében szélyel tekintünk a' föld' öt részén, nem lehet észre nem vennünk az élet' négy fővonalai közt forgó, egymástól még is különböző jeleneteket a' tudomány, moral, művészet, és vallás' határtérein, de szoros vizsgálat után az is észrevehető, hogy e' külső elhajlások csupa lép-

-
- 9) Steffens különben nagy természet vizsgáló, a' végzetlenségig emelt fel minden egyes tárgyat, 's az emberről azt állítja, hogy az örökké volt, 's örökké leszen. Fichte is önteremtői erőt tulajdonít az embernek, mikor állítja, hogy az öntudat vagy is az ego, maga magát alapítja, 's felcseréli az önismeretet, 's önelhatározást vagy szabad akaratot az önteremtéssel, melly szerint isteni valóságot ruhaz a' véges emberi természetre, de azért hogy az isten szabad lelket adott az embernek, nem következik e' belső szabadságból, hogy az ember oka és kútfeje a' teremtnének, mert ezen az úton sokféle világot is teremthetne az ember, mi pedig éppen nem telik ki tőle.

csözetek a' külső és belső ember' kifejlésében, mert egynél több igaz, jó szép, és szent nem lehet, 's ez maga az örök ideál, az *isten*, ki a' szent irás szerint az embert maga formájára teremtetten, és szabadsággal ruházta fel, hogy járhasson az ő útain, mire a' tudomány, morál, művészet, vallás segéd eszközüil szolgálnak, hogy használja e' kincseket akaratja' nemesítésére, melly a' szívet isten iránt való tiszteletre, embertársaink' szeretetére hajtsa. Minél többet bír az ember ez isteni adományokból, annál nagyobb köteleztetése is az akarat' szabadságát annak jóságával és szentségével párosítani, azon veszedelmes egoisticus elvekről lemondani, mellyeket a' hamis philosophia kivált tanulatlan ifjak' szívében olly könnyen meggyökereztet, hogy magokat tegyék minden dolgok' középpontjának, magokból építsenek egy új világot, melly *megelégedetlenségi állapot* mindig nagy elbizottság' 's istenről megfeleltetés' következése, mintha véges embernek hatalmában állana a' világi jelenetek' okait egész összefüggésében tisztán felfogni, vagy a' teremő czélja felett legmélyebb rejtekeiben is ellenőrséget folytatni.

Ez a' sikertelen, de mindig bomlásra törekvő igyekezet épen olly nevetséges, mond Littrow, mintha a' tengeri csiga kopár kőszikláján, a' hol született, hol el is enyészik, más csiga társainak megakarná magyarázni, mi kerengett Colomb' 's Newton' fejeikben, mikor amaz újföldet, ez pedig a' nehézkedés törvényét fedezték fel.

A' régiek e' tekintetben alázatosabbak, és szelidebbek voltak, tudatlanságokat nem átalották sokszor megvallani, sőt nagy szerénységből néha tulságra is vete-medtek, komolyon állítván, hogy semmit sem tudhatunk, egészen ellenkezőn némely újabb szabású bölcselkedők' szellemével, kik mindent tudni, mindent akarnak megmagyarázni, szóözünnel elárasztanak mindent, a' nélkül. hogy a' tudománynak legkisebb szolgálatot tennének.

Hogy ha még *nemtelen akarat* is járul az illy törekedéshez, akkor nem csak maga a' bölcselkedés' tu-

dománya megpiszkoltatik, hanem lassú méreg is kezd rágni az élet' legnemesebb gyökereit, melly a' popularitas' paizsa alá burkolva, üres phrasisekben, kongó sententiákban találja ki éretlen csemegéjét a' sokaságnak, mintha a' philosophia a' vighumor' és kényelem' sétáló helye volna, hol már akadályra nem is bökkenhetni, holott épen az a' legtövisesb út, mellyen a' legmélyebb vizsgálatok, a' ledfeszültebb erők törhetnek csak valami rést, de koránt sem abból a' czélból, hogy a' sokaságnak széles utat készítsenek a' mindent felfogatásra, mindent megértésre, a' mi lehetetlen, mire emberi erő elégtelen; hanem azon nemes szándékból, hogy az avatlanok' syreni énekeik jégre ne vigyék az embert, kik szeretnék elhitetni más ember társaikkal, hogy kidobolt árúik az az arany gyapju, mellyet ők minden nagy fáradság nélkül ragadtak ki az azt őrző sárkány' körmei közül.

Csak egyedül az olly emberről mondhatni el, hogy megérett a' szabad önállású életre, ki az istennek szeretettel teljes akaratját megtanulta szüntelen követni, ki isteni segedelemtől vár áldást minden munkálataira, 's ezen bizodalomnál fogva az élet' csábjainak, csalfa kecsgetéseinek férjfiasan állhat ellent. Az erénynek, akármilyen legyen is az, ez az egy *tiszta külforrása* van, minden más rugók, bár mi fényesek, bár mi hatalmasak legyenek is azok, töredékenyek, és ingatagok.

A' ki ezen belső hiedelemre szert tett, az akaratját oda is tudja bírni, hogy a' külső törvényeknek is többé nem kénytelenségből, hanem szeretetből engedelmeskedjék, mert ezen engedelmesség is legfelsőbb megszenteltetésében nem egyéb, mint maga az isten akaratja.

A' józan ember' belső kormánya hasonlít a' státus külső kormányához, mellynek munkássága koránt sem a' lerontásban 's újra építésben áll, hanem inkább a' szünteleni hatásban, parancsolásban, 's vezetésben. Az igazgatás azért igazgatás, mert a' kormányon ül, mint az a' hajós, ki jól ismeri hajóját, vitorláját,

a' hab' és szél' erejét, a' partot és viz' mélységét, a' felhők' bizonytalan vonalait, 's a' csillagok' állandó helyzetét; tudja, hogy mind ezen dolgokat meg nem változtathatja, azoknak nem parancsolhat, 's még is azokat a' maga szolgálatjára tudja hajtani, hogy azok' segédelmével ép állapotban és biztos partra vezethesse hajóját.

KÁLLAY FERENCZ.
